

וַיָּרֶד ה' עַל הַר סִינַי

שעבוד מלמטה
ושעבוד מלמעלה
הרב מענדל זוכטר

אנא נפשי כתבית יהבית
התועדות עם
הרב יוסף יצחק ג'ייקובסון

גדול המצווה ועושה
פניני חסידות למתן תורה
בסוגיות הדף היומי

כניחה

בלימוד החסידות ובדרכי החסידות

בניגון
בשירה

"המלחמה הנוכחית והכשל
הביטחוני הנורא שבראשיתה
אינם אלא תוצאה ישירה של
עזיבת דרך תורתנו, תורת
חיים, ביחס למעמדה של ארץ
ישראל". • ראיון מקיף ומאיר
עיניים עם **הגאון רבי דוד
מאיר דרוקמן שליט"א**, רב
העיר קריית מוצקין, הפורש
את משנתו התורנית של **כ"ק
אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע**
בנושא ביטחון העם היושב
בציון • **נחלת עולם לעם עולם**

"כפה עליהם הר כגיגית" - כפייה זו על שום מה?

אם ישראל כבר הקדימו "נעשה" ל"נשמע", לשם מה היה צורך לכפות עליהם את ההר? | בין נכונות המשרת למלא את רצון בעל הבית לבין התבטלות החייל אל המלך מכל וכל | דוקא ההשתעבדות הבאה מלמעלה מעניקה לאדם כוחות להתגבר על כל מונע בעבודתו

"בן חורין ליבטל"? הרי בוודאי אמירתם של ישראל "נעשה ונשמע" לא הייתה על תנאי שיחשקו בתורה? ואם כן, עדיין אינו מובן: לשם מה נצרכה כפיית ההר כגיגית?
על כורחנו לומר שיש בדברי הבעש"ט עומק רב יותר, וכדלהלן (ספר המאמרים מלוקט ח"ג עמ' שד). אמרו במשנה: "למה קדמה 'שמע' ל'והיה אם שמוע'? אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה, ואחר כך יקבל עליו עול מצוות" (ברכות פ"ב, ב). ולכאורה, מהו ההפרש בין "עול מלכות שמים" לבין "עול מצוות"? הרי מי שמקבל על עצמו עול מלכות שמים בוודאי מקבל גם את קיום המצוות, וכן המקבל עליו עול מצוות בוודאי מקבל בכלל זה גם מלכות שמים.

להבהרת הדברים ניטול דוגמה מחיי האדם: כאשר אדם רוצה דבר-מה ישנם כאן שני פרטים - האדם עצמו, והרצון שלו. הרצון אינו האדם עצמו, אלא כוח פרטי ומסוים מכוחות נפשו. האבחנה האמורה משליכה על מידת ההכנעה של האדם וקבלת מרותו של אחר במקרים שונים: למשל, במקרה אחד ישנו משרת נאמן שנשכר לעבוד אצל בעל הבית, ובמקרה שני ישנו חייל המצטרף לגיינו של מלך. ההבדל ביניהם הוא, שמשרת הבא לצורך תחזוקת משק הבית יציית להוראות בעל הבית ויבצען כהלכתן. לעומתו, חייל הנאמן למלך - לפחות כמו שהיה בימי קדם - היה מסור לו בכל לבו ומוכן ללכת עבדו באש ובמים, פשוטו כמשמעו.

הנה כי כן, אמנם שניהם - המשרת והחייל - כנועים להוראות המוטלות עליהם ועושים בדיוק את המבוקש מהם, אבל כשנעמיק בזה נראה שיש ביניהם הבדל גדול המתבטא בשני מישורים: מי מתבטל, ולמי הוא מתבטל.
בעל הבית רוצה שביתו יהיה נקי ומסודר בכל הפרטים, ולכן הוא מצווה למשרת שינקה, יסדר, יבשל וכו', והמשרת עושה זאת בנאמנות. אך המשרת אינו מבטל ומסר את נפשו לבעל הבית, הוא נחשב אדם לעצמו; אין זאת אלא שהוא מבטל ומכניע אליו את כוח המעשה שלו, בכך שהוא ממלא ועושה את אשר יצווה עליו. בכל יום כשהוא מתייצב לעבודתו הוא שואל ומברר מה דורשים ממנו לעשות עתה, ואז הוא מקבל על עצמו לעשות כן. כמו כן, נוסף על כך שאין הוא מבטל את עצמיות נפשו, הוא גם אינו בטל לבעל הבית עצמו אלא רק לרצונו הפרטי המובע על ידו כשהוא מורה לו את עבודתו אשר יעשה.

קבלת עול מלכות שמים משמעותה להיות נאמן להקב"ה עצמו. יהודי אינו תוהה מה נדרש ממנו לעשות עתה והאם אכן ברור מעל כל ספק שהוא מחויב בכך, אלא הוא מוכן מלכתחילה לקיים כל דבר הלכה, מאחר שאין לו כל מציאות משל עצמו

לימי הקטנות, שלא יבטל התמיד מעסק לימודו ועבודת ה' גם שאין חושק... ועל פי זה ביאר את הפסוק (תהלים א, ב) "כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חִפְצוֹ" - היינו כשיש לאדם חפץ ורצון: "ובְּתוֹרַתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה" - גם כשאינו חשק במלאכת ה', על כל פנים יעשה בלי חפץ ורצון.
נמצא, כי על אף שקיבלו ישראל את התורה באהבה וברצון, מכל מקום "אי אפשר שיהיה בהתמדה במדריגה זו הגדולה, כי 'החיות רצוא ושוב'". ואי לכך נדרשה הכפייה, כדי שגם כאשר יבואו זמנים שלא יהיה בלב ישראל חשק לכך, יתמידו בקיום התורה והמצוות.

בין משרת לחייל

להבנת הדברים לעומקם יש להקדים ולשאול: מדוע נעלה על דעתנו שמי שאינו חושק בכל לבו לקיים את התורה יהפוך להיות

על הפסוק הנאמר בפרשתנו קודם מתן תורה (יש, יז) "וַיִּתְּצֻבוּ בְּתַחֲתֵית הָהָר", דרשו חז"ל בגמרא "מלמד שכהן הקב"ה עליהם את ההר כגיגית, ואמר להם: אם אתם מקבלים את התורה מוטב, ואם לאו, שם תהא קבורתכם" (שבת פח).

הגמרא ממשיכה ואומרת: "מכאן מודעה רבה לאורייתא". כלומר, שאם הקב"ה יזמין את ישראל לדין והמקטרג יטען מפני מה לא קיימו את התורה שקיבלו עליהם, יוכלו להשיב שבעצם כל קבלת התורה מצדם הייתה באונס, ולכן היא איננה מחייבת אותם. [אמנם, הגמרא מוסיפה: "אמר רבא: אף על פי כן הדור קבלוה בימי אחשוורוש", כלומר, שישראל חזרו וקיבלו את התורה פעם נוספת, מתוך רצון מלא, בימי אחשוורוש - "מאהבת הנס שנעשה להם" (רש"י)].

לכאורה מתעוררת שאלה פשוטה: לשם מה היה כלל צורך בכפייה מלמעלה, והרי ישראל אמרו עוד קודם לכן "נעשה ונשמע", וקיבלו את התורה מרצון?

אמנם בתוספות תירצו: "שמא יהיו חוזרים כשיראו האש הגדולה", ולכן כדי שלא יחזרו בהם היה צורך בכפייה. אך בספר 'בן פורת יוסף', מבעל ה'תולדות יעקב יוסף' (וישב, ד"ה פ"ב ע"פ טו) הקשה על תירוץ התוספות שלא מסתבר שראיית "האש הגדולה" תהיה סיבה שיתחרטו על קבלת התורה, ואדרבה - מראה האש הגדולה רק ילבה את ההתלהבות לקבלת התורה ביתר שאת ויתר עזו.

וביאר בשם הבעש"ט, וזה לשונו: "שמעתי מפני מורי זלה"ה ע"ה, לכך כפה עליהם הקב"ה על ישראל הר כגיגית, ללמד שגם שאינו חושק לתורה ועבודת השם, מכל מקום אינו 'בן חורין ליבטל' (אבות פ"ב, טו), רק יעשה בעל כרחו וידמה כמי שכפו אותו לעשותו בעל כרחו". וממשיך ואומר: "והוא דרך טוב לאיש ישראלי

לעומת המשרת, חייל המצטרף לצבא המלך אינו מתחייב רק לעשות מה שמצווים עליו, אלא שמלכתחילה הוא חדל להיות מציאות לעצמו. הוא מפקיר את חייו לגמרי בידי המפקדים שמונו על ידי המלך. החייל אינו שואל ומברר מה בדיוק יהיה תפקידו ואילו משימות יטילו עליו, כי למאי נפקא מינה? הרי הוא עצמו בטל ומבוטל! וכמו כן, ביטולו אינו מתייחס רק לרצון כזה או אחר של המלך, אלא הוא מכניע ומבטל עצמו לבעל הרצון – למלך עצמו! ואשר לכן, אין זה משנה כלל מה יאמר או יצווה, החייל מוכן לכל הגה שייצא מפי המלך, מאחר שכל מציאותו היא כורע ארוכה של המלך.

יראת ה' או יראת השו"ע

ועתה אל הנמשל – לעניין ההבדל בין "עול מלכות שמים" ל"עול מצוות":

עול מצוות הוא עול שיהודי מקבל עצמו בדומה למשרת נאמן, זה המוכן לעשות ככל אשר יצווה בעל הבית – ובנמשל – הקב"ה עליו לעשות. אך קבלת עול כזו אינה ביטול שלם ופנימי. ולשם המחשה: מי שיקבל עליו רק עול מצוות, יפשפש ויבדוק ביחס לכל מצוה ומצוה בשולחן ערוך, ורק אם ייווכח נכוחה שהוא אכן חייב בכך יעשה זאת. אמנם יש בו ביטול, אבל זהו ביטול חיצוני השייך רק להנהגתו המעשית ולא לעצמיות נפשו. ונוסף על כן, ביטולו מתייחס לרצונו הפרטי של הקב"ה בלבד, כפי שהוא מבואר בשולחן ערוך.

לעומת זה, קבלת עול מלכות שמים משמעותה היא להיות נאמן להקב"ה עצמו, כחייל המוכן לכל דבר ועניין – יהיה מה שיהיה. יהודי כזה אינו שואל ותוהה ביחס לכל עניין מה נדרש ממנו לעשות עתה והאם אכן ברור מעל כל ספק שהוא מחויב בכך, אלא הוא מוכן מלכתחילה לקיום כל דבר הלכה דאורייתא ודרבנן וגם מנהג ישראל שתורה הוא, וזאת מאחר שאין לו כל מציאות משל עצמו, ובכך הריהו בטל להקב"ה – בעל הרצון – עצמו. וכך דרש הרה"ק מקוצק זי"ע (להבות קודש עמ' קל), כי יש מי שהוא מפחד ומתיירא מהשולחן ערוך, ויש מי שמפחד ומתיירא מה' יתברך.

לזה כיוונו חז"ל באמרם שתחילה נדרש כל יהודי לקבל עליו עול מלכות שמים, כי הביטול האמיתי והשלם להקב"ה עצמו הוא היסוד והעיקר של עבודת ה', ורק אחר כך – כתוצאה מקבלה זו – באה קבלת עול מצוות באופן פרטי. ואז בכל מצוה ומצוה שהאדם מקיים מרגיש הוא את הקב"ה, שהוא מצווה המצוה, וברוך זו המצוה פועלת בו את פעולתה הרוחנית – מצוה מלשון "צוותא וחבור" – לחבר בינו ובין הקב"ה. אך אם ח"ו נעדרת קבלת עול מלכות שמים, הרי יכול אדם לחיות מאה ועשרים שנה, ללמוד תורה ולקיים מצוות, ואפילו לדיקדק

מאחר שהקב"ה אינו מוגבל, מטייל גם השעבוד אליו שחל על כל יהודי מעת כפיית ההר הוא בלתי מוגבל, ומכוחו יכול כל יהודי לעמוד חזק בקיום התורה ומצוותיה, גם במצבים שהדבר נבצר ממנו על פי טבעו

ולחמיר בכל מיני חומרות והידורים, אבל יסוד העבודה יחסר בבניינו המפואר כלפי חוץ, וכדברי המהר"ל (הקדמה לתפארת ישראל, ועוד): "שהם דבקים ורודפים אחר התורה עצמה בלבד, ואינם דבקים בו יתברך!"

בכך יובן מדוע כאשר ישראל הקדימו "נעשה" ל"נשמע", שיבחה הקב"ה על כך ואמר "מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשים בו!" (שבת סו). האמירה "נשמע" כוונתה שישראל שומעים ומוכנים לציית למצוה עליהם, דהיינו ביטול לרצונו של הקב"ה בלבד. אך כשהקדימו "נעשה" ל"נשמע" הכוונה היא שמסרו עצמם לקב"ה עצמו וביטלו את מציאותם שלהם מכל וכל. בהתבטלות עליונה זו אין הפרטים מעלים או מורידים, אין זה משנה אילו מצוות יינתנו ומה בדיוק יצטרפו לעשות – הם בטלים בעצם לה', וממילא הם מוכנים ומזומנים לכל אשר יגזור עליהם.

הכפייה העליונה

אלא שעתה, לאחר שהוסבר עומק הביטול של קבלת עול מלכות שמים בהקדמת נעשה לנשמע, מתחזקת עוד יותר השאלה: לשם מה נדרש "כפה עליהם הר כגיגית"? איזו עוד כפייה וקבלת עול נצרכת יתר על ביטול זה?

יסוד לביאור הדברים נמצא בדברי המהר"ל (תפארת ישראל פרק לב), וזה לשונו: "מה שכפה עליהם ההר – שלא יאמרו ישראל 'אנחנו קבלנו התורה מעצמנו, ולא לא היינו רוצים לא היינו מקבלים התורה', ודבר זה לא היה מעלת התורה... ולפיכך, אין ראוי שתהיה קבלת התורה בבחירת ישראל, רק שהיה הקדוש ברוך הוא מחייב ומכריח אותם לקבל התורה."

דברים קצרים אלו מתבארים לעומקם בתורת החסידות (ספר המאמרים מלוקט ח"ג ע' שנה), ונקודת

העניין היא: על אף הביטול העמוק שבהקדמת נעשה לנשמע, שהוא ביטול בתכלית לבעל הרצון כנ"ל, חסר כאן דבר עיקרי. החיסרון הוא בכך שביטול זה נעשה על ידי האדם עצמו – הוא שבחר להתבטל, וממילא ביטול הביטול מעורבת מציאותו האישית. מה שאין כן כאשר "כפה עליהם את הר כגיגית" שזהו ביטול הבא מלמעלה, מהקב"ה בעצמו, וממילא זהו ביטול עמוק יותר, שלא בערך לביטול הבא מבחירת האדם.

דוגמה לדבר מוצאים אנו בהלכה (קידושין יד) לגבי דין עבד עברי. כידוע, השעבוד של עבד שמכרוהו בית דין גדול יותר מהשעבוד של מוכר עצמו, והדבר נוגע לכמה פרטים, כמו שעבד שמכרוהו בית דין מותר לרבו למסור לו שפחה כנענית, מה שאין כן במוכר עצמו. הסיבה להבדל זה היא, מפני שמוכר עצמו איננו עבד אמיתי. עבדותו לא נוצרה אלא מפני שהוא החליט מסיבה מסוימת למכור עצמו, וממילא היא איננה מוחלטת. לעומת זה, בעבד שמכרוהו בית דין כפו הדיינים על האדם את עבדותו, ולכן היא הרבה יותר עמוקה ושעבודו לאדונו מוחלט.

על דרך זה בענייננו: נוסף על הביטול הנעלה שבא מצדם של ישראל בהקדמתם נעשה לנשמע, רצה הקב"ה ששעבודם אליו יהיה נטול כל צד של מעורבות אישית, ומשום כך כפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית, ובכך הביטול שבהם יהיה שלם מכל צד.

עתה יובנו ביתר עומק דברי הבעל שם טוב הנ"ל, שכפיית ההר כגיגית נועדה לחייב את ישראל לעסוק בעבודתו יתברך אף כאשר מפני סיבות ונסיבות שונות לא היה בחשקם לעבדו. ותמהונו, שהלא ההקדמה של נעשה לנשמע על ידי ישראל ודאי מחייבת אותם לקיים כל המצוות בכל המצבים והתנאים, יהיו אשר יהיו. ואם כן מה יתרון יש בכפייה זו?

ביאור הדברים: על אף שקבלת עול מלכות שמים בהקדמת נעשה לנשמע מחייבת את ישראל לעבדו יתברך בכל האופנים, הרי לפעמים עומד האדם בפני קשיים, מניעות ועיכובים מפני סיבות שונות, ועד לנסיבות כאלו שמצד עצמו יתכן שאין בכוחו לעמוד בהם, וכגון מקרי אונס שהתורה עצמה מעידה "דרחמנא פטריה" (גדרים כו, ועוד).

על כן, כדי לסייע ביד האדם בהתמודדותו במצבים ונסיבות אלו ולהצליח גם בהם, באה כפיית ההר כגיגית על ידי הקב"ה עצמו. כי מאחר שהקב"ה אינו מוגבל ואין דבר העומד בפניו, ממילא גם השעבוד אליו שחל על כל יהודי מעת כפיית ההר ואילך הוא בלתי מוגבל, וממנו ומכוחו יכול כל יהודי לעמוד חזק בקיום התורה ומצוותיה, גם במצבים שבהם הדבר

ו ז ם עכו"ם שצדו על עיירות ישראל אם באו על עסק
ממון אין מחללין עליהם את השבת באו על עסק
נפשות ו אפי" סתם יוצאים עליהם בכלי זיין ומחללים
עליהם את השבת ובעיר הסמוכה לספר אפילו לא באו
אלא על עסקי תבן וקש מחללין עליהם את השבת:
הנה ואפילו לא באו עדיין אלא רואים לנא [א"ז]:

מִדְּוַע בְּאֵתִי וְאִין אִישׁ קִרְאֵתִי וְאִין עוֹנָה

העדר האמונה של נציגי הציבור ומקבלי ההחלטות בזכותנו על הארץ בהיותה "נחלת עולם לעם עולם" מאת הקב"ה, הוביל לתוצאות המרות בדמות הסכם ה'שלוש' עם מצרים והנסיגות משטחי סיני ועזה שהביאו במישרין להתעצמות האויב הערבי ולמעשי הטבח האיומים, לא תקום פעמיים צרה מלחמתה של תורה: מאבקו הכואב של כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע משך רבות בשנים למען ביטחון ארץ ישראל ויושביה, נפרש בשיחה מעמיקה ומרתקת עם הגאון הרב דוד מאיר דרוקמן שליט"א, רבה של קריית מוצקין עת צרה היא ליעקב וממנה יושע

הרב לוי יצחק הולצמן

ב

של הפוליטיקאים וראשי מערכת הביטחון המחלחלים לעיתים גם לשכבות העם. בעת הזאת ראוי להתבונן בסיבות ובנסיבות שהובילו למצב החמור בו מצויים אנו כעת, במבט רחב ומקיף יותר שאינו מתמקד רק בכישלון ביטחוני ספציפי שהתרחש לאחרונה, אלא מעמיק לחדור לכשלי החשיבה המאפיינים רבים ממקבלי ההחלטות בארץ הקודש משך שנות דור, הנובעים במידה רבה מכך שעזבו את "מקור מים חיים" היא תורתנו הקדושה. לשם כך פנינו לשמוע דעת תורה על המצב הביטחוני הנוכחי מאת הגאון רבי דוד מאיר דרוקמן שליט"א, רבה של קריית מוצקין, הפועל במשך שנים רבות בנושא זה ונמנה על ראשי ועד הרבנים 'פיקוח נפש' המקיים פעילות ציבורית למניעת יתורים וכניעה לאויביו.

חיזות מאחורי הקלעים

כידוע, במשך שנים ארוכות זעק והתריע כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע על גישת מנהיגי המדינה ביחס לביטחון תושבי ארץ ישראל, בין אם לגבי מסירת שטחים בתמורה להסכמי 'שלום', בין אם לגבי ההתייחסות הסלחנית למעשי הבלה וטרור, וכך גם לגבי אופן ניהול המלחמות והפסקות האש' וכן הלאה. כיצד בעצם החלה אותה מלחמת קודש ומה משמעותה בתקופה הנוכחית כאשר אנו נתונים לשפיכות דמים איומה ונוראה?

"בתקופת מלחמת ששת הימים, חזה עם ישראל כולו בניסים המופלאים בהם מסר הקב"ה לידנו שטחים רבים בארץ ישראל ובסביבותיה, ובכללם את ירושלים העתיקה ומקום המקדש. באותם ימים הסתופפתי בבית מדרשו של הרבי בתור תלמיד ב'קבוצה' שהייתה נוסעת מארץ הקודש ללמוד במשך שנה במחיצת הרבי. בימים ההם, אנשים ניוונו מידיעות בכלי התקשורת הממוסדים ולא היו 'הדלפות' ודרכים אחרות לדעת מה מתחולל בדרכים הצבאיים והמדיניים. אך אנו התחלנו לשמוע 'חדשות' מאחורי הקלעים בשיחותיו של הרבי שנשא ברבים, מתוך דברים שהגיעו לידיעת הרבי ולא הובאו לידיעת הציבור.

"מיד אחרי המלחמה הרבי התחיל לדבר על כך שישנם כאלה שרוצים להחזיר לערבים את השטחים שנכבשו. באותה עת שמענו זאת רק מהרבי, וכמוכן בתור חסידים ידענו שכך הם הדברים, אך הגורמים הרשמיים הכחישו זאת מכל וכל. הרבי סיפר כי נציגי המדינה נסעו לווינגטון מיד אחרי הניצחון במלחמה, והציעו לחלק את ירושלים עיר הקודש לשלושה חלקים שרק אחד מהם יהיה ליהודים, וגילה כי בעצם כבר הוחלט לוותר על ירושלים העתיקה, ורק כדי 'להמתיק את הגלולה' כביכול ניסחו את ההצעה באופן כזה שירושלים תחולק לשלוש הדתות. רק לימים נודע כי אכן מירון בנבשתי, שהיה סגנו של טדי קולק ראש עיריית ירושלים, הכין תוכנית שלמה להחזיר לערבים את ירושלים העתיקה כולה והכותל המערבי בכללה.

"באותן שנים ראשונות אחרי המלחמה, כאשר הדיבורים על מסירת שטחים לאויב עדיין לא קיבלו פרסום נרחב, ההרגשה הכללית בארץ הייתה שאי אפשר להאמין לערבים והיה נראה מוזר לחשוב שיש כאלה שעולה על דעתם לתת להם שטחים בכלל... אמנם תנועת

'שלום עכשיו' כבר הופיעה בציבור והרבי העיד כבר אז שדיבוריהם ומעשיהם מהווים סכנה גדולה לעם היושב בציון, אבל התחושה הכללית בארץ הייתה שסוף סוף עלה בידנו לנצח את האויב והתקיים בנו הכתוב "תיפול עליהם אימה ופחד". כך זכורני כי כאשר חזוטי מחצר הרבי לארץ, למדתי בשיבת 'תורת אמת' שהייתה אז במאה שערים. לא פעם אחרי סדרי הישיבה היינו הולכים לשפוך שיח בכותל המערבי, בדרכנו היינו עוברים בשער שכס וכל הערבים נהגו בנו כבוד וממש נפל פחד היהודים עליהם."

חוסר אמונה בצדקת הדרך

זכה אפשר ללמוד מדברי הרבי לגבי המצב הנוכחי? כיצד ישראל צריכה לפעול מול האויב, וכיצד עליה להתייחס ללחץ העולמי ומצד ארה"ב בפרט?

"כבר אחרי מלחמת ששת הימים אמר הרבי ב'יחידות' לפרופ' אבנר שאקי (לימים שר הדתות), ששגו שגיאה גדולה בכך שלא שילחו מיידית את הערבים מחוץ לגבולות הארץ. היו צריכים לומר לכל אחד מהם "אמנם אתה חייב מיתה בתור אויב, אך בכל זאת קח מאה לירות ואת ה'פעקל' שלך ולך", וכאשר היו הערבים באים למצרים או לסוריה היו מספרים עד כמה ישראל 'רחמנים בני רחמנים', שהרי הם ציפו שיעשו להם את מה שהם זממו לעשות ליהודים. דברים אלו לא נס ליחס, והם תקפים לגמרי במצב הנוכחי ביחס לשאלה כיצד נכון לפעול מול אויביו מעזה הרצעים להשימנו.

"הרבי דיבר תדיר על כך שעצם הדיבור על החזרת שטחים, בכך שמשדרים ספקות בזכותנו לחיות בארץ ישראל, דבר זה עצמו מזמין טרור. הרבי התבטא לא פעם שאף אומות העולם ובהם ארצות הברית לא היו מעזים ללחוץ עלינו, אם לא היו מרגישים שאנו לא בטוחים בצדקת דרכנו. זו גם תשובה ביחס לטענה שנשמעת היום בסגנונות שונים על כך שעלינו לנהוג בזהירות יתרה בהגנה על עצמנו ובהדפית האויב, כי "מה אפשר לעשות, הרי אנחנו תלויים בארצות הברית".

"דוגמה לכך ניתן להביא מהנושא של ירושלים עיר הקודש. בעבר היו רבנים שכאשר הציגו בפניהם את השאלה "מה יותר חשוב: פיקוח נפש או מסירת שטחים", השיבו שבוודאי שבשביל פיקוח נפש מחויבים למסור שטחים, שהרי פיקוח נפש דוחה את כל התורה, ואם כך הוא דוחה גם את מצוות ישוב הארץ או "לא תחנם". אך הרבי העיר (שיחת חיי שרה תשל"ט) שהשאלה עצמה הוצגה בפניהם בצורה מטעה, שכן לדעת מומחים ביטחוניים מסירת השטחים היא הצעד הפוגע בביטחון בצורה חמורה ומביא סכנה מיידית ליהודים, וזו הסיבה שאסור לעשות זאת בשום אופן. מלבד זאת אמר הרבי שלפי פסק דין זה, במידה ומסירת שטחים מונעת פיקוח נפש, הרי צריכים למסור גם את ירושלים העתיקה, תל אביב, בני ברק וכפר חב"ד... והאמת היא שאומות העולם עצמם יודעים שמופרך לגמרי שהיהודים יוותרו על ירושלים. זו אכן עובדה עד לימינו אלו, שבארה"ב לא לוחצים עלינו בדבר שידוע וברור שהוא בציפור נפשנו ואנו בטוחים בו.

"למרבה הצער, מאז מלחמת ששת הימים ועד היום, משדרים מקבלי ההחלטות בארץ הן כלפי האויבים והן כלפי אומות העולם, שיש ליהודים ספקות בצדקת דרכם ובזכותם לשבת בארץ. זו הסיבה העיקרית שמדרכת ומעודדת את הטרור במשך שנות דור, כאשר ההסכמים האומללים של קמפ דייוויד, אוסלו וכן הלאה, מחזקים עוד יותר את נחישות הטרור הערבי להילחם בנו יותר ויותר עד לכיבוש הארץ כולה רח"ל. הנהגה רופסת זו גרמה במישרין לצרה הנוראה הנוכחית.

"הדרך היחידה לנהוג בצורה נכונה ביחס לביטחון היא רק כאשר מבינים שארץ ישראל היא נחלתנו מאת ה' והיא מקומנו האמיתי, כי אז נוהגים בצורה אחראית וב'גאון יעקב', ולא בכניעה ובהתרפסות"

כשכואב צועקים. כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע במשא קודשו בבית מדרשו

"חוסר האמונה בדרכנו הוליד את גישת ההתגוננות והרתיעה מלהצטייר כתוקפנים, ובגלל גישה זו המערבת צידוקים מדיניים נשפך כמים דם יהודי, כאשר ההיסטוריה חוזרת על עצמה בדיוק מצמרר. לאחר מלחמת יום הכיפורים דיבר הרבי רבות על כך שימים ספורים קודם המלחמה הגיעו ידיעות שהצד השני (מצרים וסוריה) עורך גיוס כללי, ולמרות זאת לא אישרו בארץ לגייס את הכוחות שאמורים להגן על ארץ ישראל, עד כדי כך שבערב יום הכיפורים הייתה ידיעה ברורה שאם לא ירתיעו אותם – המלחמה תחל ביום הכיפורים. מומחי הביטחון הביעו את דעתם בפירוש שאם רוצים למנוע מלחמה ולחסוך בקרבנות, הדרך היחידה היא לגייס את הכוחות מיד ולפעול להגנת ישראל, אך המדינאים סירבו לעשות זאת כדי שלא להצטייר כתוקפנים. ההיסטוריה חוזרת על עצמה רח"ל, כאשר אנחנו מגיבים ומתגוננים לאחר מעשה ולא פועלים לכתחילה כדי להגן ולמנוע שפיכות דמים".

הסכמי ה'שלוש' והנסיגות: בניה לדורות

בשנים תשל"ח-תשל"ט נחתם הסכם ה'שלוש' בין ישראל למצרים, ובשנים הבאות מסרה ישראל למצרים את כל חצי האי סיני. רבים סברו במשך למעלה מארבעים שנה כי מדובר בסיפור הצלחה, בו יצרנו שלום בר קיימא בגבול הדרומי של ישראל, אך הרבי זעק והתריע על הסכנה הטמונה בהסכם עם מצרים בו ישראל מוסרת שטחים עצומים לידי האויב ובתמורה מקבלת 'הבטחה לרגיעה' שאין לה כיסוי, וכן דיבר רבות על כניעתה של ישראל להגדיר בהסכם את הפלשתינים ככאלו שיש להם 'תביעות צודקות וזכויות לגיטימיות' ביהודה ושומרון. אי אפשר שלא להצטמרר כאשר רואים במוחש כיצד ההסכמים האומללים הללו בצירוף הנסיגה מגוש קטיף הובילו במישורן לטבח הנורא.

"אכן, באותם הימים רבים וטובים התפתו להאמין שההסכם עם מצרים ייצור מציאות של שלום ושלווה, והשתמשו בסיסמה 'הלנצח תאכל חרב'". כל כך רצו בשלום, עד שה'שמש' החדשה שזרחה על המזרח התיכון סנוורה את עיניהם מלהבחין בנוק העצום שחוללו באמצעות ההסכם. עיניו של הרבי היו צופיות למרחקים, בדבריו הזכיר גם את הנזקים הכלכליים שנגרמו כתוצאה מההסכם, כאשר ישראל ויתרה על שטח עצום שבו שדות נפט ופוטנציאל לתירות ופיתוח הכלכלה, אך בעיקר דיבר על העובדה שמקרבם את האויב ליישובי ישראל, ובמקום לעמוד בתוקף על שמירת הביטחון נכנעו לרצונו.

"שום דבר לא הפך את לב פרעה. מצרים היא מדינה עוינת לכל דבר, מקום שישיראלי שייכנס אליו עלול לחזור ח"ו בארון מתים. אנשים מנופפים בהישג השלום על מצרים כהצלחה אדירה, אך זו מדינת אויב שבעקבות ההסכם מקבלת מארצות הברית סיוע בחימוש שווה לסיוע שמקבלת ישראל. יש להם את הצבא הגדול ביותר במזרח התיכון עם נשק אמריקאי חדיש, כך שלמעשה יצרנו כמו ידניו איום עצום מדרום, ובאופן אבסורדי אנחנו זקוקים לסיוע אמריקאי כדי להיות מוכנים לאותו איום.

"על המצב הבטחוני הזה שהוא חמור מיסודו הוסיפו ראשי המדינה חטא על פשע, ובשנת תשס"ה גירשו רבבות יהודים מגוש

**"עצם הדיבור על
החזרת שטחים,
כשמשדרים ספקות
בזכותנו לחיות
בארץ ישראל, דבר
זה עצמו מזמין
טרור. הרבי התבטא
לא פעם שאף
אומות העולם לא
היו מעזים ללחוץ
עלינו, אם לא היו
מרגישים שאנו לא
בטוחים בצדקת
דרכנו"**

קטיף, פינו את 'ציר פילדלפי' וחיברו את האויב המצרי עם האויב הערבי. בזמנו דיברנו על כך בתקשורת, שהנסיגה מגוש קטיף תביא לכך שהטילים יטווחו את אשקלון וצפונה יותר, ואף אמרנו בזמנו שהמחבלים 'יקבלו תיאבון' ויחדרו לשטחי ישראל ויהיה טבח רח"ל, אך כל דברינו נפלו על אוזניים ערלות. בימים ההם נסעתי בעצמי לגוש קטיף כדי לחזק את אחינו הנתונים בצרה ואת עצמנו, היינו בכפר מימון וצעדנו רגלית בשעת לפנות בוקר לכיוון גוש קטיף כדי לעצור את הגירוש בגופנו, אך המשטרה עצרה והרחיקה אותנו בכוח מהאזור. "אינני יודע אם עשינו אז כל אשר ביכולתנו, אך היה קשה להשפיע על דעת הקהל, כאשר הרבה יהודים טובים שוב שגו שגיא נוראית ולא הבינו בשעת מעשה את חומרת הדברים. לא נותר לנו אלא לראות בעיניים כלות כיצד צומחת מפלצת הטרור בדרומה של ארץ ישראל, כאשר מצרים מהווה צינור החמצן שלהם והגבול המצרי מהווה 'נמל' לייבוא וייצוא של מחבלים ונשק. מצרים טוענת כמובן שהכל נעשה שלא בידיעתה, אבל עמידתה האיתנה לצד המחבלים מוכיחה היטב את האמת, שבהיותה חלק מהאומה הערבית הגדולה האויבת את ישראל היא מסייעת לכך במישרין ובעקיפין. ממצרים הגיעו הנשק והיכולות הצבאיות ששימשו את המרצחים בטבח האיום. דבריו של הרבי על הסכנה העצומה הטמונה במתן אוטונומיה לפלשתינים, בנסיגה משטחי ישראל ובקירוב גבול מצרים לישראל, התבררו כמוחשיים באופן נורא, ולוואי שכעת אכן יתפכחו ויבינו את המציאות כמות שהיא".

כשכואב – צועקים

האם ישנה דרך להסביר את פשר העניין שהרבי מליובאוויטש יושב בבית מדרשו וזועק על נושאים אלו בפני החסידים במר ליבו פעמים רבות מספור, לעיתים גם בשבתות וימים טובים, בזמן שמקבלי ההחלטות בארץ הקודש אינם שומעים לדבריו, ונראה כאילו הוא ח"ו מכלה זמנו לריק כאשר הוא קורא בקול נורא ואין שומע?

"את אותה שאלה אפשר לשאול גם על ירמיהו הנביא שהזהיר שוב ושוב את בני ישראל שלא ישמעו לנביאי השקר, וכמוהו רבים מנביאי ישראל והצדיקים במשך הדורות שהזהירו את בני ישראל מצעדים הרי אסון, ובכל פעם שלא הקשיבו לדבריהם אכן בא חורבן ל"ע. לא לחינם סדרת הספרים שהוציאו לאור מדברי הרבי בנושא זה נקראת

לכם באמת, היה מישהו מכם מתעלף!
 "בנושא זה ניתן לציין את מה ששמעתי על האדמו"ר ה'בית ישראל' מגור ששלח לברר אצל הרבי מפני מה אינו מסתפק בהשפעה על אישי ציבור בנושאים אלו, ומדוע מדבר ומוחה ברבים בפני החסידים פעמים רבות, והרבי נענה והסביר שאינו רוצה שיטשטשו את דבריו ויעמעמו אותם, כפי שעלול לקרות כאשר פונים באופן פרטי לאנשים מסויימים, ולכן מדבר הוא על דברים אלו גם ברבים ובפרסום דווקא".

קדושת הארץ ופיקוח נפש

האם ההתנגדות הנחרצת של הרבי להחזרת שטחים היא מטעם פיקוח נפש בלבד או גם משום קדושת ארץ ישראל?

"צריך להוציא מדעת הטועים בזה. יש סוברים בטעות גמורה שכל עיקר יחסו של הרבי לנושא 'שלמות הארץ' היה רק מחמת פיקוח נפש, ולא מצד המעלה והעניין שיש בשיבתנו בארץ. מובן שהרבי דיבר וזעק ריבוי פעמים על פיקוח נפש שיש בהנהגה זו של ויתור לאויבנו, ורבות הזכיר את ההלכה המפורסמת בשולחן ערוך הלכות שבת סימן שכ"ט על "נכרים שצרו על עיירות ישראל", שהדין הוא שאפילו אם באו רק על עסקי ממונות "יוצאים עליהם בכלי זיין ומחללין עליהם את שבחת". יתרה מכך, כאשר שוחח רבינו עם האדמו"ר מסדיגורא בעל 'עקי אבירים' בשנת תשמ"ג, התבטא כי דין זה אינו שייך לקדושת הארץ והוא נוהג בכל מקום ישוב ישראל, בין בארץ ובין בחוץ לארץ, והלא מקור הדין הוא בדברי הגמרא בקשר לנהרדעא שבבבל.

"לצד זאת, מי ימנה ומי יספור הפעמים הרבות שדיבר ועורר על מהות העניין, כגון כשהיה מזכיר את הכתוב בפירוש רש"י הראשון על התורה שארץ ישראל ניתנה לנו מאת הקב"ה, והביטוי שחזר עליו פעמים רבות מספור: "נחלת עולם לעם עולם", וכך היה הולך ומונה לאין קץ שארץ ישראל הובטחה לנו מאת הקב"ה והיא נחלתנו. אלא שבמקביל דיבר גם על פיקוח נפש, כלומר: אם יבוא מישהו ויטען שהכל טוב ויפה, אמנם ארץ ישראל היא שלנו ואסור לנו לזלזל במתנה שקיבלנו מאת ה' ובכל הניסים שנעשו לנו בזה עד עצם היום הזה, אך האם מותר להסתכן בשביל זה? לכן הרבי הבהיר שוב ושוב שהאמת היא בדיוק להיפך, שלא רק מסירת השטחים אלא אפילו עצם הדיבורים והרעיון למסור שטחים או להיכנע לאויב בכל דבר שהוא, הם דברים הגורמים לשפיכות דמים, כפי שהתקיים ומתקיים לדאבונו הרב עד לימים אלו ממש.

"האמת היא שבעצם אין אלו שני דברים נפרדים כלל, כי הדרך היחידה להביא את יושבי הארץ לנהוג בצורה נכונה ובריאה ביחס לביטחון ארץ ישראל היא רק כאשר אנו מבינים שארץ ישראל היא נחלתנו מאת ה' והיא מקומנו האמיתי, כי אז היינו נוהגים בצורה אחראית וב'און יעקב', ולא בכניעל ובהתרפסות, וכך היה נשמר כדבעי בטחון עם ישראל בארצו. כאשר לא מאמינים שארץ ישראל היא נחלתנו, אזי כל היחס הוא כאילו יש כאן איזה ויכוח לגיטימי בין שני עמים על שטחי מחיה ויש לבדוק עם מי מהם הצדק. ומכאן נובע המצב שנותנים להם שטחים ומאפשרים להם אוטונומיה שבה יוכלו להתעצם ולתכנן כיצד ללחום בנו, ואת התוצאות אנו חווים על בשרנו כעת.

"אגב, הרבי הדגיש שהטענה הנפוצה שארץ ישראל שייכת לנו רק מכוח היותה "ארץ אבותינו", היא טענה שאינה מספקת, שהרי מאז ישבו בה אבותינו עברו אלף וכמה מאות שנים, ואף שארצנו נגזלה

חובת הרבנים. הרב דרוקמן באסיפה בענייני שלמות הארץ, לצד הגאון הרב שמואל אלעזר הלפרין במעונו של גאב"ד ערלוי זצ"ל

"נכחתי פעם כאשר הרבי ביקש מרבנים במהלך ההתוועדות שיפסקו שאסור לוותר על שטחי ארץ ישראל, שהרי התורה קובעת את מציאות העולם, כמו שדרשו חז"ל על הפסוק 'לא-ל גומר עלי', וכשיש דין למטה אין דין למעלה"

בשם "קראתי ואין עונה", כלשון הכתוב. יחד עם זאת, הרבי ביקש לפרסם את דבריו לכלי התקשורת ולהביא את הדברים לידיעת מקבלי ההחלטות בניסיון להשפיע עליהם, אך לצערנו הרב אנו בגלות קשה ואין לנו אלא לראות במפה נפש את המתרחש, כירמיהו הנביא בשעתו שהסתובב בין הגולים וההרוגים וקונן מדוע לא הקשיבו לו.

"אך מלבד הסיכוי שדבריו יפעלו את פעולתם בדעת הקהל ובפרט בקרב מקבלי ההחלטות, נראה שהרבי דיבר בשלושה ערוצים שונים שבכל אחד מהם יש עניין מיוחד משל עצמו: בכל פעם שהרבי התחיל לדבר בענייני המצב בארץ הקודש, היה ניתן להבחין כיצד נימת דיבורו הקדוש השתנתה תכלית שינוי, והרבי החל לערוך בקול רם ממש, כפי שהתבטא על עצמו "אז עס טוט וויי שרייט מען" (=כשכואב - צועקים!), ואף התבטא למשל לגבי רבנים ועסקנים העורכים שיקולים פוליטיים ותועלתניים ולכן תומכים במסירת שטחים, שאם היו שורטים למישהו מהם את האצבע של הרגל כמה היה צועק... אם כך, בראש ובראשונה זעקת הרבי על המצב הייתה מחמת גודל הכאב והדאגה לחיי יהודים, מבלי הבט אם יצליח לפעול שינוי או לא.

"כמו כן הרבי הזכיר לא אחת שבכוח התורה לפעול שינוי בעולם, ואפילו בבית דין של מעלה מתחשבים בפסק דין של רבנים למטה בעולם הזה, ואם כך לדברי קדשו היה ערך רוחני וסגולי להשפיע למעלה ולמטה, ומי יודע כמה צרות וייסורים נחסכו מאיתנו בזכות זה. נכחתי פעם כאשר הרבי ביקש מרבנים במהלך ההתוועדות שיפסקו שאסור לוותר על שטחי ארץ ישראל, שהרי התורה קובעת את מציאות העולם, כמו שדרשו חז"ל על הפסוק 'לא-ל גומר עלי', וכשיש דין למטה אין דין למעלה. אחד הרבנים שנכחו באותו מעמד היה הגאון רבי בן-ציון ברוק, ראש ישיבת נוההרדוק 'בית יוסף' בירושלים. באופן נדיר ביותר הרבי ביקש ממנו לשאת דברים בעיצומה של ההתוועדות, והוא דיבר על חובת השמירה על שלמות הארץ מזווית הלכתית.

"ענין נוסף הוא החובה להביע מחאה ברבים על סיכון חיי יהודים, וגם כאשר המחאה אינה משיגה את מטרתה אין זה אומר שאפשר להסתפק במחאה קלה ולחזור לשגרה. הרבי סיפר שכאשר מלכות פולין גזרה פעם גזירה נגד היהודים, הלכה משלחת של יהודים נכבדים לפעול לביטול הגזירה ולא הצליחו לפעול מאומה. כאשר באו אל ה'חפץ חיים' וסיפרו לו על כך, אמרו לו שדיברו עם השר והציגו את כל הטענות אך הדבר לא הועיל מאומה. אמר להם ה'חפץ חיים': האם מישהו מכם התעלף בשעת מעשה? אם הדבר היה נוגע

החלטת גדולי הדור בשנת תרצ"ו:

כל ויתור על אדמות ארץ הקודש אין בו חמש

מרנן ורבנן גדולי ישראל בדורות הקודמים חזו בעיני הבורלח שלהם את הסכנה הרוחנית והגשמית הטמונה בויתור על שטחי ארץ ישראל. כבר בעת 'הכנסייה הגדולה' השלישית של אגודת ישראל, שהתקיימה במרינבד שבצ'כיה בשנת תרצ"ז, בה השתתפו בין היתר האימרי אמת' זצ"ל, האדמו"ר מאלכסנדר ורבי אלחנן וסרמן הי"ד, התקבלה החלטה נחרצת ביחס ליתוכנית החלוקה של ארץ ישראל:

ארצנו הקדושה נתונה לנו מאדון העולם בשבועה וברית עולם למען לחיות בה חיי התורה לשמה ולקיים מצוותיה, ועם ישראל קשור בה בכל רוחו ונשמתו לנצח נצחים, ומפני חטאינו גלינו מארצינו והשי"ת הבטיח לנו ע"י נביאיו הקדושים כי יגאלנו ע"י משיח צדקנו.. זכות עם ישראל על הארץ הקדושה יסודה בתורה הקדושה וביעודי הנביאים.. מדינה של יהודים אשר אינה מיוסדת על חוקי ושלטון תורה היא התכחשות למקור ונצח ישראל, ושוללת את מהותו וצביונו של עם ישראל, וחותרת את יסוד קיום עצמו וחדולת להיות מדינה יהודית.

הארץ הקדושה אשר הקב"ה הציב גבולותיה בתורה הקדושה נתונה לעם ישראל עם עולם, וכל ויתור שהוא על אדמות הקודש הנתונה לנו ע"י הקב"ה בגבולותיה אין בו ממש.

מרא דארעא בארץ ישראל כתב
הלכה זו בשולחן ערוך שלו, היא מפני שראה ברוח
קדשו שבעיה זו תתחולל בארץ ישראל עצמה ויהיה צורך

מאיתנו על ידי זרים שגירשו אותנו, הרי מכוח אותה 'סברא' יכולים למשל האינדיאנים לבוא לתושבי ארה"ב הנוכחיים ולדרוש חזרה את וושינגטון ואת מנהטן בטענה שהם גרו בה שנים רבות וגורשו בידי המתיישבים החדשים... וכי עולה על הדעת להתחשב בטענה שכזו? ! אך האמת היא שהנקודה העיקרית היא שזכותנו לחיות בארץ ישראל באה מכוח הבטחת הקב"ה לאברהם אבינו ב"ברית בין הבתרים" שזוהי נחלתנו הנצחית.

כעילות הרבנים להצלת נפשות

ישנם רבנים חשובים וכת"ר בתוכם, שפעלו ופועלים עד היום בעבודת הקודש של הבעת עמדה ציבורית נגד ויתורים וכניעה לאויב. כמו כן, רבים מגדולי ישראל הביעו דעתם בכירור נגד מסירת שטחים ומעשים דומים, וידועים דבריו של מרן הגר"ע יוסף זצ"ל שאף שפסק בזמנו "שטחים תמורת שלום", כוונתו הייתה אך ורק לשלום אמת, ואילו במציאות עינינו רואות כי מסירת שטחים גורמת לסכנת נפשות. כיצד אם כך אפשר להסביר את העובדה שרבים מהרבנים נמנעים מלהביע את דעתם בתוקף בדבר הסכנה האימהה הטמונה בגישה זו?

"ראשית, יש לקוות שבימים אלו אחרי שכל עין ראתה מה שעוללו לנו הנסיגות והויתורים, ייצאו כל הרבנים בהבהרה ברורה ויביעו דעת תורה בתוקף ובגאון. לגבי העבר, רבים מן הרבנים בפירוש חששו להביע את דעתם, בין אם בגלל התנגדות מבית או בגלל פחד מבחוץ, שכן לא מעט רדיפות היו נחלתם של העוסקים במלאכה זו. כאשר יזמנו בוועד הרבנים "פיקוח נפש" את ניסוח פסק הדין שאסור למסור שטחים, היו רבנים שחתמו על פסק הדין וכאשר היו להם תוכניות להתמודד למשרת רבנות ציבורית פנו אלינו בחשאי להסיר את חתימתם. היו תקופות של אוירת פחד ממש לצדד בעמדה זו. למעשה אני יכול להעיד על הרדיפות מכלי ראשון, שהרי נתבעתי בידי הרפורמים וזומנתי לחקירה משטרתית ועמדתי לדין משמעתי ברבנות הראשית וכל זה ב'אשמת' הבעת דעת תורה בפומבי, וברוך השם שהכל נגמר בלא כלום.

"אכן, לא רבים נטלו חלק בפעולה קדושה זו. על כך שדווקא הרבי נדרש לנושא הזה בכל תוקף, ניתן להמליץ את הכינוי שנאמר על הרמב"ם "הנשר הגדול". האבן עזרא מסביר שהתואר 'נשר' הוא מלשון "אשורנו ולא קרוב", כלומר הנשר מתייחד בכך שהוא רואה למרחקים גדולים. ואצל הרבי ראו במוחש הנהגה זו של "הנשר הגדול", שראה את הדברים בפרספקטיבה רחבה ולטווח ארוך, וכמובן לא כולם ניחנו בתכונת ראייה כזו. יחד עם זאת, במשך השנים בפעילותינו למען שלמות הארץ, נטלו חלק בראש גם כמה מגדולי ישראל, בהם חברי מועצת גדולי התורה.

"אחד מראשי העוסקים במלאכה היה האדמו"ר בעל 'עקי אבירים' מסדיגורא, שאף קיים בבית מדרשו בתל אביב את אספות ועד הרבנים 'פיקוח נפש', ושוב, לא תמיד היה זה מעשה קל ונעים, השב"כ שלח צלמים לצלם את המשתתפים והנוכחים ולהפחידם. גם גאב"ד ערלי, האדמו"ר רבי יוחנן סופר בעל 'אמרי סופר' זצ"ל, תמך את ידינו. כך למשל כאשר היינו באספה אצלו, יחד עם הגאון רבי שמואל אלעזר היילפרין זצ"ל רב שכונת 'בית ישראל' בירושלים, הוא דרש בתוקף רב בדבר הצורך ליישם את דברי השולחן ערוך בסימן שכ"ט שיש להילחם באויב ולא לוותר לו. והוסיף מדיליה שלפי דעתו כל עיקר הסיבה שה'מחבר' שהיה

למען ציון לא אחשה. כנס ועד הרבנים 'פיקוח נפש'. שני מימין: האדמו"ר מסדיגורא זצ"ל. נואם: הגאון הרב מרדכי אליהו זצ"ל

מכתבו של חרן הגר"ע יוסף:

חסירת שטחים גורמת לסכנת נכשות

בשנת תשס"ג כתב הגר"ע יוסף זצ"ל מכתב מיוחד אל "כבוד יקירינו אחינו בית ישראל תושבי יהודה שומרון ועזה הי"ו", ובו ביאר את עמדתו בעניין הסכנה שבמסירת שטחי ארץ ישראל:

ברצוני להבהיר את עמדתי בעניין יש"ע. לא פעם הסברתי מכבר כי פסק ההלכה אשר נתתי בזמנו "שטחים תמורת שלום" אינו תקף כלל לרגל המצב הנוכחי, אני התכוונתי אך ורק לשלום אמת, בו ירושלים וסביבותיה ישכנו לבטח, בשלום בשלווה. אולם עתה, עינינו רואות וכלות כי אדרבה מסירת שטחים מארצנו הקדושה גורמת לסכנת נפשות. לא לשלום כזה ייחלנו ולא לנער הזה התפללנו. לפיכך הסכם אוסלו בטל ומבוטל, כי אני שלום וכי אדבר המה למלחמה. ואין לנו על מי להישען אלא על אבינו שבשמים.

והנני מברך אתכם בכל לב ונפש, יוסף השם עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם כאשר דיבר לכם. השם ישמור צאתכם ובראכם לחיים טובים ולשלום מעתה ועד עולם בימיכם ובימנו תיושע יהודה וישראל ישכון לבטח, ושם יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד.

באהבה רבה, דורש שלומכם וטובתכם בלב ובנפש עובדיה יוסף

OVADIA YOSSEF
RISHON LEZION
AND PRESIDENT OF TORAH SAGES COUNCIL

ובדיית יוסף
ראשון לציון
מועצת חכמי התורה

JERUSALEM ...

אברהם יוסף
הנני מברך אתכם בכל לב ונפש, יוסף השם עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם כאשר דיבר לכם. השם ישמור צאתכם ובראכם לחיים טובים ולשלום מעתה ועד עולם בימיכם ובימנו תיושע יהודה וישראל ישכון לבטח, ושם יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד.

קולה של תורה. עצרת מחאה, בבית הכנסת בנווה דקלים שבגוש קטיף ערב הנירוש. מימין לשמאל: הרב יגאל קמיניצקי, האדמו"ר מבוסטון זצ"ל חבר מועצת גדולי התורה, הרב יהודה ליב גורנר זצ"ל מזכירו של הרב, והרב דרוקמן

עם דברינו, עד שנכנסנו לאחד הסנטורים ונדהמנו מתגובתו המחפירה, ומתברר שדווקא הוא היה יהודי...

"בהודמנות אחרת הייתה לנו פגישה במחיצת רבנים נוספים בקונסוליה האמריקאית עם שגריר ארה"ב בישראל, ואחד הרבנים מסר לו הזמנה לבוא להכיר את עיר הקודש חברון מקרוב. אך השגריר קיבל אותנו בכוז, ואף לא רצה לפתוח את ההזמנה. הדבר המדהים הוא שבכדי להצדיק את התנהגותו הנלווה הזכיר כמה שמות של אישים מהיהדות החרדית שגם הם סבורים שאין צורך להתריע על מסירת שטחים. בתוכנו ידענו שהוא צודק בדבריו, כי לדאבוננו הרב מתקיימים בנו דברי חז"ל על עקבתא דמשיחא "אויבי איש אנשי ביתו". שלחתי פעם לעיתון חרדי 'קול קורא' נגד תכנית ה'התנתקות' מגוש קטיף שעליו חתמו גם חלק מחברי ה'מועצת' 'צוק'ל, האדמו"ר מסדיגורא, האדמו"ר מבוסטון, הגאון רבי בנימין יהושע זילבר, הגאון רבי מרדכי אליהו ועוד. ביקשנו מהעיתון לפרסם את ה'קול קורא' ולו תמורת תשלום, אך לא הסכימו לכך בשום פנים ואופן ואף רדפו אותי על כך שפרסמתי שלא הסכימו..."

חרון הגאולה

"את המחאה השמענו כבר מקצה העולם ועד קצהו, ומה עוד יכולנו לעשות", אומר הרב דרוקמן בכאב. "אנחנו במצב של הסתר בתוך הסתר. בעבר הייתה תדמית אמינה לאנשי הצבא, עד שהרבי אף התבטא ואמר שיש לשמוע למומחי הצבא ולא למדינאים, כי איש הצבא הוא בבחינת רופא אויביי קייטיבי היודע את התרופה למחלה. אבל מה נאמר ומה נדבר היום, כאשר הפיקוד העליון בצבא אף הוא נגוע מכף רגל ועד ראש בשיקולי מדיניות. אך התיקון לכך הוא פשוט, בדרך ארוכה וקצרה: להשמיע לאנשים ישרי דרך כיצד החל כל החורבן, ומהי האבחנה המהותית של ה'מחלה' - כאמור לעיל באריכות.

"נוסף על כך, עם כל הקושי עלינו להתחזק באחדות ישראל ככל יכולתנו. וכפי שראינו אצל הרבי, שיחד עם כאבו העצום על התנהגותם של המדינאים, הרי כל המחאה שבקעה מלבו היתה תוכחה מגולה מאהבה מסותרת ואף גלויה לכל יהודי באשר הוא. לא מעט התבטאו לאחרונה שהאויב הבחין כמה שמתחולל בתוכנו, במחלוקות הפנימיות בעם ישראל. המחבלים מדברים היום עברית טובה, והם יודעים את כל אשר נעשה לא פחות מאיתנו.

"יחד עם זאת", מסיים הרב דרוקמן בנימה מעודדת, "בל נשכח: הרבי כל הזמן חזר ואמר שעלינו להתכונן לביאת המשיח, ושאלנו חיים בדור שיזכה לגאולה האמיתית והשלמה. אם כן, כשם שחזינו כמו עינינו בהתגשמות תחזיות האסונות שצפה ברוח קודשו, כך ויותר מכך - שהרי "מרובה מידה טובה ממידת פורענות" - אנו יכולים להיות בטוחים שהגאולה כבר מתדפקת על דלתותינו.

"היום כולם כבר מבינים שאין פתרון סופי ושלם למצבנו מלבד הגאולה השלימה וביאת המשיח. על כן נוסף אומץ ונרבה חיילים בתורה ובמצוות ובמעשים טובים, ונזכה לכך במהרה בימינו".

לנהוג כפי ההלכה.

"לצערנו מתקיים בנו הכתוב "מהרסייך ומחריבייך וגו'", כאשר דווקא בין יהודים ויתרה מזו דווקא בין יהודים שומרי תורה ומצוות, נתקלים לעיתים בהתנגדות גדולה לעניינים אלו. נסעתי פעם לווינגטון, יחד עם עמיתי הרב גרליצקי מתל אביב, בכדי לפגוש סנטורים ולהביא בפניהם את העמדה התורנית על המצב בארץ, ומסרנו להם בפגישות את דברי רש"י בתחילת חומש בראשית שהקב"ה נתן לנו את הארץ. כולם קיבלו אותנו בכבוד הראוי והסכימו

אור וחיות נפשנו

הגה"ח רבי אברהם מענדל וזכטר שליט"א

המשך מעמוד 3

אהבה עליונה זו נתעורר גם כן אהבה בנשמות ישראל עד שבאו למעלה ומדריגה שהקדימו נעשה כו', וכמו שכתוב (משלי כו, יט) 'פְּמִים הַפְּנִים לְפָנִים כֵּן לֵב הָאָדָם לְאָדָם'...

"והוא העלאת כנסת ישראל בכלות הנפש אליו יתברך וכמו שכתוב (שיר השירים א, ד) 'מִשְׁכְּנֵי אֶתְרִיף נְרוּצָה', ולכן נקראו כנסת ישראל 'כלה' על שם כלות הנפש... וזהו ענין 'על כל דיבור פרח נשמתן' (שבת פח), שעל ידי הדבור והגילוי מלמעלה פרח נשמתן בבחינת ביטול לאור אין סוף ברוך הוא. וזהו ענין 'שכפה עליהם הר' - הוא בחינת אהבה עליונה שנקרא 'הר'... 'כגיגית' - שהוא בחינת דבר המקיף... שעל ידי זה נתעורר בהם האהבה".

סוגייה זו של כפיית ההר כגיגית לא ללמד על עצמה יצאה, אלא ללמד על הכלל כולו יצאה. רואים אנו במוחש כיצד פנימיות התורה מגלה את העומק המסתתר בחלק הנגלה שבתורה, עד שדברים הנראים במבט חיצוני כהנהגה של מידת הדין והגבורה, מתגלים בתוכנם הפנימי כהנהגה שכולה חסד ואהבה לעמו ישראל. וכלשון אדמו"ר הזקן בענין פסוקי התוכחה שבתורה (לקוטי תורה בחקתי מח, א): "ידוע שאף שלפי הנראה דברי תוכחות אלו הם קללות, אבל לפי האמת אינם (אלא) רק ברכות".

לעומת המשתמע בפשטות שכפיית ההר היא דבר הבא על כרחו של אדם - מה שיכול לגרום לו לסלוד ח"ו מהדבר הנכפה עליו - הרי שעל פי פנימיות התורה כפיית ההר נושאת משמעות עמוקה ועשירה המשקפת את היחס הפנימי של ישראל ככנים לאביהם שבשמים. ראשית, הכפייה כולה נועדה להעלות את ביטולם ושעבודם של ישראל לה' למדרגה העליונה ביותר - ביטול הבא מלמעלה, דבר המחזק ומעודד את האדם עד מאוד, בידעו כי הקב"ה מלווהו תמיד ומעניק לו כוחות לצלוח כל מכשול בעבודתו, כוחות שאינם בחיקו של האדם כלל. ויתרה מזו: לא רק שתכלית הכפייה הייתה לטובת ישראל כנ"ל, אלא גם אופן הכפייה עצמו היה על ידי התגלות והתעוררות אהבה רבה שהקיפה את ישראל מכל צד, עד שלא היה ביכולתם לעמוד מנגד, וכך הגיעו כשרים וראויים למתן תורה. ■

נבצר ממנו על פי טבעו, כי אכן אין הוא פועל מכוחו שלו אלא מכוח של מעלה. נמצאנו למדים, לאור האמור, כמה מדרגות בביטול האדם, ומלמטה למעלה:

(א) ביטול כוח המעשה של האדם לרצונו של הקב"ה - "נשמע", קבלת עול מצוות (כמשרת). (ב) ביטול האדם עצמו להקב"ה עצמו - "נעשה", קבלת עול מלכות שמים (כחייל). (ג) ביטול המגיע מצד ההכרח מלמעלה - כפיית ההר (כעבד שמכרוהו בית דין).

ובתוכן "כפה עליהם הר כגיגית" נתבאר: (א) על פי הפשט: כדי להכריח את ישראל לקבל את התורה גם נגד רצונם. ואף שכבר קיבלו ברצון, הרי נתעורר החשש שמא יחזרו בהם מפני האש הגדולה (כתירוץ התוספות). (ב) פירוש הבעש"ט לפי פשוטו: כדי שהקבלה תהיה תקפה גם כאשר לא יהיה בחשקם של ישראל ללמוד ולקיים תורה ומצוות (אך למעשה עדיין יש כפייה במצב מסוים, כשאינם חושקים בעבודה). (ג) עומק פירוש הבעש"ט כמבואר בחסידות: כדי שביטולם של ישראל יהיה באופן הנעלה והעמוק ביותר - כזה הבא מצד הקב"ה עצמו שקירבם אליו על כורחם, ועל ידי זה ביכולתם לעמוד בניסיונות והתמודדויות שאין בכוח אנושי להתגבר עליהם ואף במצבי אונס. זאת כיוון שהקב"ה הוא שהכניס תחת מרותו, ובכוחו הבלתי מוגבל הוא מלווה אותם בכל עת ומחזקם בעבודתו.

הכרח של אהבה

והנה, על אף שענין הכפייה כשלעצמו משתמע כפעולה של דין וגבורה, מבאר אדמו"ר הזקן (תורה אור מגילת אסתר צח, ד ואילך) את צדה הפנימי של הכפייה, כך שעל פיה העניין כולו מואר באור חדש. "ענין שכפה עליהם הר כגיגית, שהוא בחינת 'וימינו תחבקני' (שיר השירים ב, 1), דהיינו התגלות אהבה העליונה מלמעלה על ישראל, כמו שכתוב (מלאכי א, ב) 'אֶהְבֶּתִי אֶתְכֶם אֲמַר ה'', שאהבה זו תחבקני לכנסת ישראל ומקפת אותה מכל צד אפילו לבחינת אחוריים עד שאינו מניחו לפנות ממנו, ומוכרח להיות עומד עמו פנים בפנים. דהיינו שעל ידי

ב"ה

לב
לדעת
תפארת משמון

סיכומי הרתניא

שיעורי סיכום בהירים על כל ליקוטי אמרים
מהרה"ח ר' אפרים דמיחובסקי שליט"א

03-6109099

"שיהו דברי תורה
מחודדים בפיק, שאם
ישאל לך אדם דבר
אל תגמס ותאמר לו,
אלא אמור לו מיד"

אותי אתם לוקחים

לימוד התורה אינו רק בשביל לדעת מה עושים וכיצד עושים מחר בבוקר; יהודי מבקש בתורה את אביו שבשמים < הרה"ק רבי לוי יצחק מברדיטשוב רק רצה להשיב את נפשו לאחר יום הכיפורים, ועל כן ניגש תכף אל ארון הספרים < וההכנה החשובה ביותר למתן תורה היתה דווקא בשתיקתו של משה כנגד כל ישראל

היחוד הנפלא

האם נוכל לתאר לעצמנו שבכל שנה ביום העצמאות של ארצות הברית ייטלו כל חברי הקונגרס את חוקת ארצות הברית ויערכו הקפות בריקודים סביב לדוכן המרכזי באולם? הדבר אינו מתקבל על הדעת. חוקים אינם דבר משמח במיוחד. אבל בדיוק זה מה שאנו עושים בכל שנה בשמחת תורה: נוטלים את ספרי התורה בידינו, ומרקדים עם הילדים סביב בימת הקריאה בתורה.

מדוע זה נראה לנו הגיוני שאנו רוקדים עם התורה, ואם נראה תלמיד חכם הרוקד ומפזז בשמחת תורה נביט עליו בהערצה והשתוקקות, ומאידך גיסא אם נראה חבורת עורכי דין שעברו את בחינות ההסמכה שלהם קופצים עם ספרי הלימוד שלהם נחשוב אותם למשוגעים?

והתשובה פשוטה: התורה אינה ספר חוקים, התורה היא חיינו. היא מושג חיינו של יהודי, וכשהוא אוחז בה הוא אוחז בחיי נפשו. וכך גם כאשר יהודי לומד תורה, אין הוא תופס רעיון שכלי גרידא אלא אוחז בה' בכבודו ובעצמו, וכדברי חז"ל "אותי אתם לוקחים". מפני כן התורה מכילה כל כך הרבה צדדים ורבידים ופרטים ופרטי-פרטים. כיון שהתורה היא ביטוי של הקב"ה, הרי כשם שאין סוף לגדולתו והתפשטותו כך אין סוף לגדולתה של התורה והתפשטותה. משום כך יש בה הדרכה להנהגת העולם כולו כולל אומות העולם, כמו גם כמובן מפת דרכים לכל יהודי בפני עצמו כיצד עליו לפלס את דרכו בחייו.

זו הסיבה שבמשך שנים רבות כל כך, למרות מגיעות חוזרות ונשנות מבית ומחוץ, עם ישראל הנאמן לה' ולהתורה ממשיך ללמוד ש"ס ופוסקים ולעסוק בכל חלקי התורה הקדושה, כולל בתחומים שמזה דורות רבים אינם נוגעים לחיינו בפועל. והלימוד במקצועות אלו נעשה באותה התלהבות ותשוקה כפי שלומדים ענייני אורח חיים והלכות השייכות לחיי כל אחד. ושוב, כי כאשר נמצאים אנו עם מי שקרוב לליבנו, אין זה משנה היכן אנו נמצאים או על מה אנו מדברים. העיקר היא הקרבה אל האהוב.

המגיד שיעור המפורסם, רבי אשר אריאלי, בשיעור הפתיחה לזמן החדש ציטט את דברי רבינו הזקן בספר תניא קדישא (פרק ה'): "כשיטעון ראובן כך וכך דרך משל ושמעון כך וכך, יהיה הפסק ביניהם כך וכך. ואף אם לא היה ולא יהיה הדבר הזה לעולם, לבא למשפט על טענות ותביעות אלו, מכל מקום מאחר שכך עלה ברצונו וחכמתו של הקב"ה... הרי כשאדם יודע ומשיג בשכלו פסק זה, כהלכה הערוכה במשנה או גמרא או פוסקים, הרי זה משיג ותופס ומקיף בשכלו רצונו וחכמתו של הקב"ה, דלית מחשבה תפיסא... והוא יחוד נפלא שאין יחוד כמוהו ולא כערכו נמצא כלל בגשמיות, להיות לאחדים ומיוחדים ממש מכל צד ופנה". ודבר זה נכון בנוגע לכל סברא, שאלה ותשובה, הווה אמינא ומסקנה ולכל אמירה בתורה.

בדורות קדשו של הרבי בהתוועדויות, כשהיה מתייחס למעמד מתן תורה שבפרשת השבוע, היה רגיל להזכירו כ"מתן תורה הראשון" או "מתן תורה שהתרחש בפעם הראשונה". זאת, כנראה, מפני שבכל שנה ושנה בחג השבועות, וכך גם בכל יום ויום, אנו מקבלים את התורה מחדש. בכל פעם שיהודי לומד תורה, הרי כדברי הכתוב "תען לשוני אמרתך" - הוא עונה אחר הקב"ה הקורא כביכול לפניו, ועל כן נפסק ש"מה להלן באימה וביראה ברתת ובויע אך כאן באימה וביראה ברתת ובויע". מתן תורה אינו מאורע היסטורי שהיה ונעלם לבלתי שוב, אלא זהו מאורע תמידי ההולך עמנו בכל יום ויום.

מתן תורה נקרא דווקא בשם "מתן" - מפני שהמתנה מלמעלה היתה הנקודה העיקרית שבו, והיא עודנה כזו. קודם מתן תורה, גם אלו שלמדו תורה עשו זאת באמצעות שכלם ועל פי היכולות שלהם. וכיון שאין אדם דומה לחברו וכל אחד ניחן בכישורים שונים ומיוחדים, הוא השתמש בהם על מנת לתפוס את התורה ולהבינה כפי ערכו שלו, על ידי טיפוס ויגיעה בעליה מלמטה למעלה.

לעומת זה, מעמד מתן תורה היה נתינה של הקב"ה עצמו בתוך התורה, מלמעלה למטה. לימוד התורה אינו ח"ו הבנה של רעיונות מסוימים וצבירת ידע - אפילו ידע נשגב וטהור - אלא על ידי הלימוד מקבלים את בעל התורה, את הקב"ה עצמו ממש, כדברי חז"ל בנוטריקון חיבת "אנכי" - "אנא נפשי כתבית יחבית". הקב"ה הכניס וכתב את עצמו כביכול בתורה, וכמו שאומר המדרש: "מכרתי לכם תורת, כביכול נמכרתי עמה".

לימוד התורה על ידי איש ישראל דומה למי שקורא מכתב שקיבל מבנו יחידו אהובו, בכתב ידו, לאחר שלא ראה ושמע ממנו תקופה ארוכה. במכתב כזה לא רק קוראים את התוכן הכתוב בו בשטחיות, אלא מחפשים ללמוד את הנכתב בין המילים, את המורגש בין השורות, את מהותו של הכותב שהתבטאה בצורה זו או אחרת במכתב.

לכן אין פלא כלל שחז"ל העמידו את מצות "תלמוד תורה" - "כנגד כולם", כדבר העולה על הכל. אין זו סתם מימרה שאנו חוזרים עליה מדי בוקר, אלא זו תמצית רשימת הערכים וסדרי העדיפויות שלנו, ובהם אנו מכריזים כי תלמוד תורה הוא החלק המרכזי שבהם. לא לחינם אנו תמיד משתמשים בלשון "תורה ומצוות", כי אכן זה כל מה שיש לנו מאת ה': תורה - על מנת ללמוד בה, ומצוות - על מנת לקיימן.

לימוד התורה לשמה אינו כדי לדעת "את המעשה אשר יעשון", כאילו היתה חוברת הוראות הפעלה לחיים היהודיים היום-יומיים; אם זו היתה הסיבה היחידה ללימוד התורה, היינו לומדים רק הלכה למעשה. בלימוד התורה יהודי מחפש את הקב"ה, והיכן הוא נמצא - בכל מקצוע שבתורה ובכל אות שבה.

להחיות את הנפש

כאשר ילד ממתין לאביו שיחזור בערב מעמל יומו, ומיד כאשר נכנס האב אל הבית רץ הילד לעברו כשהוא צועק "אבא!" ומושיט ידיו לחבקו, זהו הרגע הטהור ביותר של אהבה וקרבה. על דרך זה – אמר פעם הרבי – כאשר יהודי עמל לפרנסתו וכל היום טרוד בה, הרי בערב הוא רוצה ומשתוקק להתקרב לאביו שבשמים, הוא נכנס לבית המדרש, מוציא גמרא מהארון ומתיישב ללמוד. זהו הדבר הטבעי ביותר עבורו כיהודי, וזהו החידוש העיקרי של מתן תורה – שהקב"ה עצמו שורה בתורתו.

מספרים על הרה"ק רבי לוי יצחק מברדיטשוב שבאחת השנים – בעודו תלמיד אצל המגיד הגדול ממזריטש – הגיע לפניו יום כיפור לעיר אחת בה לא הכירוהו, והחל בעבודת ההכנה שלו ליום הקדוש. משראו אנשי הקהילה יהודי בעל מראה מיוחד, אף שלא ידעו מגדול גאונותו וצדקתו ביקשו ממנו שיתפלל לפני התיבה, וכך היה. לא היה כזה יום כיפור בכל העיר מעולם! לו רק היינו יכולים לתאר לעצמנו את תפילתו של סגנון ואוהבן של ישראל ביום שהוא "אחת בשנה", בתשווקה ובתחנונים. אף אחד מבני העיר לא הלך לביתו לפוש מהתענית באותו יום. הכל עמדו דרוכים ושקועים בתפילה עם רבי לוי יצחק.

עם צאתו של יום, לאחר שיא השיאים בתפילת נעילה, ניגשו גדולי הקהילה לעבר עמוד הש"ץ על מנת לתהות על קננו של היהודי הפלאי שהתפלל את כל התפילות בדקות עליונה שכזו. כנגדם השיב רבי לוי יצחק בפשטות, "אני צריך להחיות את נפשי". תכף הציעו כולם: "יבוא נא הרבי לשבור את הצום בבית", אך רבי לוי יצחק לא שעה לתחנונים. הוא רץ לארון הספרים, הוציא גמרא מסכת סוכה והתיישב ללמוד באותה התלהבות שקרא בה לפני קונו "ה' הוא האלוקים".

שמעתי בדוגמת זה ממש שסיפרו המשמשים שליוו את הרבי בצאתו מן הקודש, לאחר תפילת ערבית וקידוש לבנה במוצאי יום הכיפורים, וראו כיצד הרבי נכנס לחדרו הפרטי, מסיר בחטף את כובעו מראשו אל השולחן, וניגש ישר אל הספר שהמתין לו.

מכל האמור אנו מבינים שבנתינת התורה שני מישורים: יש הקשר של כל יהודי עם התורה המבוסס על רמת לימודו ועיונו בתורה, כל אחד לפי כישוריו ומידת השתדלותו. אך בעומק הדברים יש צד פנימי ועצמי יותר – האלוקות שבתורה. וביחס לזה הרי אין כל הבדל בין יהודי זה לאחר. "תורה צוה לנו משה מורשה" – ירושה היא לכל מי שהוא מ"קהילת יעקב".

אמנם איננו יכולים להשוות את עצמנו לרוחב ידיעתם ועומק בינתם של גדולי ישראל בתורה, אבל לענין זה ש"אותי אתם לוקחים" – הדבר ישנו בכל התוקף בכל אחד הלומד תורה. בין תינוק המתחיל לדבר ואביו לימדו לומר "תורה צוה לנו משה" ובין גאון המנתח והופך 'קצות' ו'נתיבות' – שניהם שווים ביחסם אל הקב"ה, נותן התורה.

השתיקה - הכנה לתורה

בגמרא נאמר: "אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח דבר גדול ודבר קטן. דבר גדול – מעשה מרכבה, ודבר קטן – הוויות דאביי ורבא". ולכאורה, כיצד זה מכנים את כל הש"ס בבלי וירושלמי, ספרי הפסיקה והשו"ת וכו' – "דבר קטן"?

בשל"ה מפרש את הדברים על פי משל מאדם המביט אל השמים בלילה בעמדו במקום חשוך, ורואה את הכוכבים כנקודות קטנות וזעירות של אור. לעומתו, מי שבידו המכשור והאמצעים המתאימים יכול להיווכח אשר חלק מכוכבים אלו לא רק שאינם זעירים כל כך, אלא הם אף גדולים ועצומים יותר מהעולם שלנו גם מהירח.

זהו פירוש דברי הגמרא: "דבר גדול – מעשה מרכבה, ודבר קטן – הוויות דאביי ורבא". אין מדובר על שני דברים שונים, אלא על אותו דבר. אם אנו מסתכלים עליו מהפרספקטיבה העליונה, מהבנה

שזהו מעשה מרכבה, חכמתו של הקב"ה – הרי זה דבר גדול. אך אם מביטים על כך כאילו אלו רק דינים על חפצים ועניינים גשמיים, זה נעשה דבר קטן.

כך פירש הרבי את דברי הגמרא שבראש חודש סיון, בעת אשר "ויחן שם ישראל נגד ההר" – "כאיש אחד בלב אחד", "לא אמר להו ולא מידי משום חולשא דאורחא". בני ישראל השתוקקו כל כך לקבלת התורה, וכשסוף-סוף הגיעו להר סיני לא אמר להם משה מאומה, לא הדרכה ולא הוראה, ורק למחרת החל להכינם למתן תורה. מדוע? והאומנם כל כך היו חלשים מטורח הדרך עד שלא יכלו לשמוע דבר?

זכורני שהרבי סיפר כי פעם אחת ראה רבי לוי יצחק מברדיטשוב יהודי פשוט שבפשוטים, שרקד ופיזז בהקפות שמחת תורה בבית הכנסת. "מדוע אתה ורקד כל כך?" שאלו רבי לוי יצחק. "אף שאני אינני 'מחותן' בשמחה זו של התורה" אמר היהודי עם הארץ, "אך האם לא ארקוד ואשמח כל כך בשמחת אחי?!"

הרבי העיר כי טעות בידו של זה המחזיק במחשבה זו. שמחת התורה אינה שמחה של אחיו ושל חברו – אלו שלמדו תורה במשך כל השנה – זוהי שמחתו שלו עצמו! התורה שייכת לו בדיוק כשם שהיא שייכת ללמדן הגדול, ושמחת התורה היא שמחת כל יהודי – תהיה מה שתהיה רמת לימודו והשכלתו בתורה.

על כן, השתיקה ששתק משה ולא אמר דבר לבני ישראל כהכנה למתן תורה, היא ההכנה הגדולה והמתאימה ביותר לקבלת התורה, לקבלת נותן התורה! לו היה משה מתחיל לדבר בדברי תורה, הרי תכף היו נוצרים הבדלים בין השומעים, כי יש המבין יותר ויש המבין פחות, ודבר זה היה חוטא למעלתו וכתרה של התורה – האלוקות שבה השייכת לכל ישראל בשווה. ועל כן בשתיקתו העביר להם את הלימוד הגדול ביותר בקדושת התורה. וזהו עומק ה"חולשא דאורחא" – חלישות הגשמיות של ישראל שנוצרה על ידי התרוממות הרוחניות, הביטול הגדול שלהם וההכנה הראויה להיות כלי קיבול לקבלת פני השכינה, לקבל את ה' יתברך בכבודו ובעצמו בתוך תורתו, ש"אותי אתם לוקחים".

זהו השלב הראשוני והיסודי של ההכנה והגישה ללימוד וקבלת התורה. רק לאחר מכן מגיע השלב השני של הלימוד וההבנה, ההשכלה וההעמקה.

לחיים, לחיים ולברכה. נגיל ונשיש בזאת התורה, כי היא לנו עוז ואורה.

נתיבים - אלפי יעדים
נתיב אחד!

רוצה שהעלון שלך יגיע ליעד?
סלפון אחד והוא נתיב הנכון!
074-703-5009

נתיבים
כה מלימים בשטח

קיום המצוות מתוך כפיית היצר ממשך אור עליון יותר

גדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה (פ, א)

מפני שהוא דואג תמיד לנטל יצרו ולקיים מצוות צוראו (תול"ה גדול, ע"ג א)

והענין הוא, דהנה מבואר בתיקוני זהר (ד, ב) שמצוות עשה הם כנגד ו"ה של שם הוי", ומצוות לא תעשה הם כנגד י"ה של שם הוי", נמצא שהלא תעשה הם נעלים יותר ממצוות עשה. ומבואר בלקוטי תורה פ' פקודי דהיינו מפני שבלא תעשה יש אתכפייה, ועל ידי אתכפייה וביטול הרצון ממשכיכם מבחינת י"ה, דהנה אין ערוך לאור א"ס עם העולמות, וכדי להיות ההמשכה מאור א"ס בעולמות, צריך כביכול להניח עצמותו על הצד. ונקרא ביטול רצון למעלה, וזה נמשך על ידי בחינת אתכפייה שהאדם מבטל רצונו.

וכמו כן גם בקיום מצוות עשה, כשיש בזה אתכפייה וביטול רצון, על ידי זה דואג ממשיך מאריך אנפין, ואם כן זהו שייך דואג במצווה ועושה, שהיצר הרע עומד להחטיאו והוא מתגבר עליו, ויש כאן ביטול רצון ואתכפייה, לכן על ידי זה מעורר כביכול כן למעלה המשכת אור א"ס בעולמות.

(על פי אור התורה מסעי ע' א'תיג-א'תיד)

קיום המצוות מתוך קבלת עול ממשך אור עליון יותר

דמי שמצווה ועושה עדיף לפי שדואג ומנטער יותר פן יעבור ממי שאין מצווה שיש לו פת נסלו שאם יראה יניח (תול"ה גדול קידושין לא, א)

היינו שהמצווה ועושה הוא קבלת עול יותר מבשאינו מצווה שאין בו קבלת עול כיון שיש לו פת בסלו.

וענין קבלת עול יובן על פי המבואר בלקוטי תורה פ' שלח שבעשיית המצוות יש ב' בחינות: האחד, להמשיך אור. והשני - שעל ידי עשייתם מקיים מצוות המלך. והיינו כי במצוות עצמם יש ב' בחינות, (א) המצווה עצמה, לפי שעל ידי זה יומשך ויעשה יחוד למעלה, ובחינה זו נמשכת מחכמה, ושרשה מוחין סתימאה חכמה שבכתר, (ב) מה שנקראת מצות המלך בלא טעם, רק קבלת עול, והיא גלגלתא דחפיה על מוחא, שהוא כתר.

והנה עיקר סיבת צד חיבורו לנבראים הוא על ידי בחינת הכתר, שהוא הממוצע בין עצמות אור א"ס לנאצלים, ואם כן מי שאינו מצווה ועושה אינו ממשך מבחינת הכתר (גלגלתא), מאחר שאין כאן קבלת עול מלכות רק שלפי שיפה לו הדבר, ואם כן עושה להמשיך אור כמו סגולה או רפואה, לכן שרש המשכה זו רק מחכמה.

(על פי אור התורה מסעי ע' א'תיג)

זיכון החומר הגופני ללא שבירתו

החובל בעצמו אף על פי שאינו רשאי - פטור (ג, ב)

על יסוד המבואר במשניות אלו כתב אדמו"ר הזקן (שו"ע הלכות נזקי גוף ונפש ס"ד) "אסור להכות את חברו אפילו הוא נותן לו רשות להכותו, כי אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו.. ולא לצערו בשום צער אפילו במניעת איזה מאכל או משתה, אלא אם כן עושה בדרך תשובה, שצער זה טובה היא לו להציל נפשו משחת, ולכן מותר להתענות לתשובה אפילו מי שאינו יכול להתענות. ומי שיכול להתענות, מותר אפילו שלא בדרך תשובה אלא כדי למרק נפשו לה, שאין טוב למעלה מטובה זו".

והנה ידועה תורת הבעש"ט על הפסוק "כי תראה חמור שונאך גו' עזב תעזב עמו", שאין לצער את הגוף על ידי תעניות וסיגופים, אלא אדרבא,

"עזב תעזב עמו", שהגוף יהיה בריא, ויחד עמו לעבוד את ה'. וכך הורה המגיד ממעזריטש לבנו המלאך, שיזהר בבריאות גופו, כיון שכאשר נעשה נקב קטן בהגוף אזי נעשה חור גדול בנשמה.

ולכאורה אינו מובן, מה חידשו הבעש"ט והמגיד בהענין דשמירת בריאות הגוף - יותר מהמבואר במשניות כאן (ונפסק להלכה כנ"ל), ועל המבואר ברמב"ם בהל' דעות ש"היות הגוף בריא ושלם מדרכי [עבודת] השם הוא"?

ויובן ע"פ דברי אדמו"ר הזקן בשלחן ערוך שם, שכאשר "עושה בדרך תשובה", אזי מותר לצער את הגוף, כי "צער זה טובה היא לו". והנה בהכרח לומר שזהו לטובת הגוף, כי אם לא כן - מניין לו רשות על הגוף לצער?

ועל פי זה מובן, שהחידוש של הבעש"ט הוא, שיכולים לעשות טובה להגוף, אפילו בהיותו זקוק למירוק ואפילו לתשובה - לא על ידי תעניות, אלא יכולים למרק את הגוף ואפילו לעשות תשובה - על ידי הדרך ד"עזב תעזב עמו".

ויתרה מזו - גם בנוגע להמשך דברי אדה"ז, ש"מי שיכול להתענות, מותר אפילו שלא בדרך תשובה, אלא כדי למרק נפשו לה", שענין המירוק אינו ענין התשובה, כי אם בכדי שיהיה רצון לה' כמו קודם החטא. הרי שעל פי חידוש הבעל שם טוב, אפשר להגיע לזה לא על ידי תעניות.

וטעם הדבר יובן על פי הידוע, שעניני החסידות שייכים ומעין לעתיד לבוא, והנה לעתיד תקבל הנשמה הענינים שלה על ידי הגוף. וכמו כן במעשינו ועבודתנו עתה במשך זמן הגלות, מלמדת תורת החסידות, שיכולים לפעול כמה ענינים על ידי "עזב תעזב עמו".

וזהו גם הטעם לכך שבדורות האחרונים הטילו משקל מיוחד על הענין דבריאות הגוף.

(על פי לקוטי שיחות ח"ב ע' 531)

בין בעלות האדם על ממונו לבעלותו על גופו

החובל בעצמו אף על פי שאינו רשאי.. האומר סמא את עיני, קטע את ידי, שבר את רגלי.. על מנת לפטור - חייב קרע את כסותי, שבר את כרדי.. על מנת לפטור - פטור (משנה ג, ב, צב, א)

בטעם האיסור לחבול בעצמו כתב אדמו"ר הזקן (שו"ע הלכות נזקי גוף ונפש ס"ד) "כי אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו". וכבר כתב כן בפירושו הרדב"ז על הרמב"ם (ספ"ח מהלכות סנהדרין) "שאין נפשו של אדם קניינו אלא קנין הקב"ה, שנאמר הנפשות לי הנה".

אבל "שבור את כרדי על מנת לפטור - פטור", משום ש"ממונו הוא שלו" (כלשון הרדב"ז שם).

ולכאורה יש לעיין בדברי הרדב"ז, דמאי שנא נפשות שהם קניינו של הקב"ה, מזה שכל העולם כולו הוא "קנין הקב"ה" והרי כתוב "לה' הארץ ומלואה", ובלשון החינוך (מצוה שחח) "הכל ברשות ארון הכל"? ובהכרח, שהגם שכל העולם הוא בבעלותו של הקב"ה, מכל מקום, ביחס לרשות האדם יש הבדל עיקרי בין נפשו וממונו.

ויש לומר הביאור בזה:

נפשו וחיייו של אדם נמסרו מהקב"ה להאדם רק בתור פקדון, ולא לבעלותו שלו. וכפסק רבינו הזקן כנ"ל, והיינו שזה שאדם מזהר שלא להזיק את גופו אינו רק ענין של איסור, אלא זהו גם מדיני קנינים - שאין לו בעלות על גופו. מה שאין כן ממונו של אדם, נמסר להאדם באופן שהוא נעשה בעליו של ממונו זה (ועל דרך שנאמר "יהאריך נתן לבני אדם"). וזה ש"צריך להזהר במאודו שלא לאבדו ולא לקלקלו ולא להזיקו" אינו מפני שהממון אינו שלו, אלא זהו איסור, שעובר על לאו דבל תשחית.

ומה שנאמר "לי הכסף ולי הזהב נאום ה'" (וכיו"ב) היינו שבעלותו של הקב"ה, שהיא מסובבת מזה שהוא ית' ברא את העולם ומנהיגו כו', הרי היא בעלות כללית, וגם לאחר שהממון ניתן להאדם אינו יוצא

מבעלותו של הקב"ה, ועד שיכול ליטלו ממנו.

והטעם להבדל בין ממונו של אדם לגופו, הוא – דעם היות שמצד הקב"ה אין חילוק כלל בין נפשו וגופו של אדם לממונו, כי כל העולם ומלואו של הקב"ה הוא בשווה ממש, אבל מכל מקום יש נפק"מ ביניהם מצד האדם:

בנוגע לגופו ונפשו – ניתנו לו באופן שניכרת בהם בעלותו של הקב"ה, כי בכל יום אומר "נשמה שנתת ביי" מחדש, מחוייב בתורה ומצוות וכו' וכו', ונרגשת בגופו קדושתה של הנשמה, וגם בגופו של איש ישראל יש קדושה, ומכיון שנבראו באופן שבעלותו של הקב"ה ניכרת בהם, הרי לא יתכן שיהיה להאדם דין בעלות עליהם;

מה שאין כן ממונו הוא באופן שאין בו קדושה (זו) ולא ניכרת בו בעלותו של הקב"ה – וכיון שהתורה ניתנה למטה בארץ דוקא (במקום שבעלותו של הקב"ה בהנ"ל אינה ניכרת בו), לכן, בדיני התורה יש להאדם רשות ובעלות על ממונו ונכסיו [אלא שעליו לדעת ולהכיר, שבעלות זו גופא ניתנה לו משמים (הקב"ה) ד"לה' הארץ ומלואה", כנ"ל].

(על פי לקוטי שיחות חל"ד ע' 106 ואילך)

כלים פשוטים לאור הנשמה

מנא הא מילתא דאמרי אינשי בתר עניא אולא עניותא? אמר ליה, דתנן עשירים מביאין בכורים בקלות של זהב ושל כסף, ועניים בסלי נצרים של ערבה קלופה, הסלים והבכורים נותנים לכהנים (ס, צב)

מדברי הגמרא כאן נראה שהסל הוא לכהנים, מפני שהעני מתכוון לתת גם את הסל, היות ולא הביא את הביכורים בכלים יקרים, והיינו שנתנה זו אינה חלק ממעשה הביכורים ממש, אלא מצד העניות.

והנה הרמב"ם בהלכות ביכורים (פ"ג ה"ז-ח) כתב "הביכורים טעונין כלי.. הביאם בכלי ערבה וחלף וכיוצא בהן, הרי הביכורים והסלים לכהנים". מסמיכות שתי הלכות אלו משמע, שנתנת הסל שייכת לביכורים – לא רק במעשה הנתנה, אלא יתירה מזו – הוא נהיה כעין דבר אחד עם הביכורים והוא שלימות מצוות הבאת ביכורים, והכלי הופך לחלק של הפירות (ולכן מדייק הרמב"ם "הביכורים והסלים", ולא כבמשנה "הסלים והביכורים", כדי להדגיש שהסל נמשך מהביכורים והוא פרט בהם), ואינו קשור בעניות, אלא בסוג הכלי.

ועל פי זה – השלמות של מצוות ביכורים היא דוקא ב"כלי ערבה וחלף". ולכאורה הרי הם תרתי דסתרי, שהרי בכורים מדגישים את תכלית המעלה והשלמות, גם בפשטות, שהרי "אין מביאין בכורים אלא משבעת המינים האמורים בשבח הארץ", ו"אין מביאין לא מתמרים שבהרים ולא מפירות שבעמקים ולא מזיתי שמן, שאינם מן המובחר אלא מתמרים שבעמקים ומפירות שבהרים לפי שהן מן המובחר וכו'", וכיצד זה אומרים ששלמותם היא "בכלי ערבה וחלף" ?

ויש לבאר בזה:

ידוע שבכורים מרמזים על בני ישראל, וכמו שכתוב "כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם", וכפי שהצמח צדק מבאר בארוכה שענין הבכורים מורה על נשמות ישראל כפי שהן בשרשן למעלה, ששם הרי מחשבתן של ישראל קדמה לכל דבר, גם קדמה לתורה.

והנה הנשמה כמו שהיא למעלה היא בדביקות באלוקים חיים, כמו שכתוב חי ה' אשר עמדתי לפניו, עד בבחינת "טהורה היא", ואף על פי כן יורדת הנשמה למטה דוקא בכלי, נשמה בגוף, שהוא מגביל את גילוי הקשר שלה עם הקב"ה, ויתירה מזו – הכלי מעלים ומסתיר על דביקות הנשמה באלקות.

אמנם ידוע שהירידה הגדולה הלזו כדאית היא, להיותה ירידה צורך עליה, ודוקא על ידי ירידתה למטה בכלי הגוף נפעלת בהנשמה עליה כזו שמתעלית על ידי זה עוד למעלה ממצבה כפי שהיתה בשרשה למעלה, כי על ידי זה מתגלה בה בחינת הבכורים האמיתית שבה – היותה דבר אחד כביכול עם עצמותו יתברך, ישראל וקוב"ה כולא חד.

וכשם שזה בנוגע לירידת הנשמה למטה כך

הוא גם כן בפרט בעבודת האדם כאן למטה: תכלית הכוונה בעבודת האדם באה לידי ביטוי בעיקר – לא כל כך בעבודתה בענינים רוחניים, אהבה ויראה של הנשמה, אלא דוקא בקיום מצות מעשיות. על ידי קיום מצות במעשה בפועל שנעשה דוקא בכח הכי תחתון של הגוף, כך שכל מציאות הגוף נעשית כלי וחלק של קדושת הנשמה – נפעלת שלימות העליה של הנשמה ובאופן שגילוי העצמות לעתיד לבוא בזמן התחיה יהיה לנשמות בגופים דוקא.

והטעם לכך הוא כפי שמבאר אדה"ז

בתניא לגבי כללות העולמות, שתכלית השתלשלות העולמות וירידתם ממדריגה למדריגה אינו בשביל עולמות העליונים, הואיל ולהם ירידה מאור פניו ית', אלא התכלית הוא עולם הזה התחתון שהוא תחתון במדריגה שאין תחתון למטה ממנו, מאחר שנתאווה הקב"ה להיות לו דירה בתחתונים, ודוקא על ידי זה שעולם הזה התחתון נעשה דירה לו ית', לו לעצמותו, נפעלת עליה גם בכל סדר השתלשלות, גם בעולמות הכי עליונים.

ועל דרך זה הוא בנוגע להנשמה, שדוקא על ידי ירידתה למטה בעולם הזה התחתון בכלי הגוף, והשלמתה את הכוונה לעשות לו ית' דירה בתחתונים, שזה נפעל דוקא על ידי פעולה בעולם הזה, ושם גופא בבחינת התחתון שבו, קיום המצות במעשה – בכך דוקא נפעלת שלימות הטהרה והקדושה להנשמה ולהגוף וגם יחד.

ובזה נעשית עלייתה למעלה יותר ממצבה הנעלה כפי שהיתה לפני ירידתה.

וכשם שזהו התוכן הרוחני והפנימי של ענין הבכורים, על דרך זה הוא בקיום מצות בכורים כפשוטה, שהאופן בו הבכורים באים לבית ה', שזהו שלימות קדושתם, הוא דוקא על ידי כלי, ובכלי גופא הרי ההתאחדות של הכלי באופן תמידי היא דוקא בכלי הנעשה מדברים פשוטים ופחותים, "אין תחתון למטה ממנו" – כלי ערבה וחלף. (על פי לקוטי שיחות חכ"ט ע' 145 ואילך)

מחלת התאווה

מחלה זו מרה (צב, ג)

והענין הוא כמו שכתוב כי נופת תטופנה שפתי זרה כו' ואחריתה מרה כלענה, ופי' בזהר פ' ויקהל (רג, ב) דקאי על קליפת נגה. והיינו כמבואר בתניא פרק ז, שהיא כלולה מטוב ורע, וממנה נמשכים תאוות התענוגים גשמיים, שלמרות היותם כשר והיתר, מכל מקום אסרה תורה להימשך אחריהם (ועי' בספר החינוך ס"פ שלח לך סי' שפז, והבחי"ר ר"פ קדושים האריך בזה). וזהו דכתיב לתאוה יבקש נפרד, כי מי שנמשך אחר התאוה הוא בחינת נפרד מאלקות.

וזהו נופת תטופנה, שהמשיל תאוות העולם המתוקים בראשונה לנופת, ואחריתם וסופם מרה כו', ועל כן נקראת מחלה, כי מחלה היא גם כן לשון מתיקות (ראה עבודה זרה לט, א), והיינו קליפת נגה שכלולה מטוב ורע, על כן מצד הטוב שבה יש בה מתיקות, ומצד הרע היא מרה. (על פי תורת שמואל תר"מ ח"א ע' ק)

כל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה (ס, צב)

כלומר, גם בענינים שאינו יודע כלל שהם חסרים לו – הרי כשהוא מתפלל בעד חברו, הוא נענה תחלה.

(על פי ספר השיחות תש"ה (בלה"ק) ע' צג)

הזדמנות נוספת להצטרף

לתוכנית שנתית בהחסידות תשפ"ד

במסלולי הלימוד

תניא - נ"ג פרקי ליקוטי אמרים

המבחנים בתוכנית למצטרפים חדשים: פרקים א-ז - ניסן תשפ"ד
פרקים יח-לד - אב תשפ"ד | פרקים לה-נג - כסלו תשפ"ה

התוכנית לתלמידים שכבר נבחנו על פרקים א-ז:
פרקים יח-לד - ניסן תשפ"ד | פרקים לה-נג - אב תשפ"ד

א

מאמרים יסודיים מבעל התניא

המבחנים בתוכנית:

חוברת ב - ניסן תשפ"ד | חוברת ג - אב תשפ"ד

ב

לימוד עצמי בחוברות עם ביאור שיצאו לאור במיוחד לתוכנית
מבחנים נושאי מלגות - עד 350 ₪ למבחן + בונוס הצלחה ב-3 מבחנים

רישום

במשרדי 'לב לדעת', טלפון:

072-221-9050 שלוחה 5 בין השעות 13:00-15:30

בעמדות

'נדרים פלוס'

אצל

הנציגים בישיבות

את ספרי הלימוד ניתן לרכוש ברשת ספרי אור החיים / הרשמה חובה / דמי רישום ורכישת ספרי הלימוד - 50 ש"ח

שו"ת עם רבני 'לב לדעת': 072-2219050

שלוחה 2, בימים א-ה, בין השעות 13:30-15:30, 21:30-23:00

לפרטים ויצירת קשר: 072-2219050

מענה אנושי בשלוחה 5, בימים א-ה, בין השעות 13:00-15:30

מייל: lladaat@gmail.com

ניתן להאזין לשיעורי סיכום
על ליקוטי אמרים מאת
הרב אפרים דמיחובסקי שליט"א

03-6109099

שמעו
ותחי
נפשכם